

Tusculum

2018
SOLIN-11

Tusculum

11

Nakladnik

Javna ustanova u kulturi
Zvonimir Solin
Kralja Zvonimira 50
Solin

Za nakladnika

Tonči Čićerić

Glavni urednik

Marko Matijević

Uredništvo

Joško Belamarić
Nenad Cambi
Dino Demicheli
Josip Dukić
Arsen Duplančić
Miroslav Katić
Šime Marović
Dražen Maršić

Grafičko oblikovanje i priprema za tisak

Marko Grgić

Tisak

Suton Graf Zagreb

Za tiskaru

Tihomir Kujundžić

Naklada

500 primjeraka

Časopis je uvršten u podatkovne baze: ESCI (Emerging Sources Citation Index), DOAJ (Directory of Open Access Journals), AWOL (The Ancient World Online), Hrčak (Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske).

Izdavanje časopisa novčano podupiru Grad Solin,
Ministarstvo znanosti i obrazovanja i Županija splitsko-dalmatinska.

UDK 908(497.5-37 Solin)

Tiskana inačica: ISSN 1846-9469

Mrežna inačica: ISSN 1849-0417

Tusculum

Časopis za solinske teme

11

Solin, 2018.

Sadržaj

7-16	Nikola Cesarik	Bilješka o Tiberijevu natpisu CIL 3, 3199 = 10157 iz Salone
17-34	Inga Vilogorac Brčić	Kibelina salonitanska svetišta u svjetlu epigrafskih izvora
35-59	Nino Švonja	Natpisi kao spoliji u Vranjicu
61-76	Ante Rendić-Miočević	Nekropola na lokalitetu <i>in horto Metrodori</i> u svjetlu novih istraživanja: staro izvješće u novom ruhu
77-85	Nenad Cambi	Konstancijev natpis uzidan u kuću Tavilić u Trogiru
87-105	Ana Demicheli – Dino Demicheli	Salona 541. godine – sarkofag vaginarija Saturnina, <i>fabrica Salonitana armorum</i> i Justinijanska kuga
107-122	Ivan Alduk	Solinske utvrde (II) – Mletački kaštel na mostu
123-155	Ivan Grubišić	Solinski Katići Mornari
157-176	Ivan Grubišić – Milan Ivanišević	Krštenja, vjenčanja i ukopi u Solinu od godine 1670. do 1812.
177-186	Antonia Trze Biuk	Život i književno stvaralaštvo Beatrice Speraz
187-205	Arsen Duplančić	Thomas Graham Jackson, don Frane Bulić i Salona
207-232	Blanka Matković	Iz povijesti solinskoga područja u Drugom svjetskom ratu i poraću: Hrvatska seljačka stranka kroz dosje Joze Bulja (1945. – 1961.)
233-255	Mirko Jankov	Pučki crkveni napjevi <i>Jobova štenja</i> za pokojne iz Klisa, Solina, Vranjica, Mravinaca i Kučina – transkripcije i komparativna analiza
257-264	Katica Obradović	Razvoj pedijatrije u Solinu – Pobol i procijepljenost dojenčadi i predškolske djece od 2007. do 2017.
265-267	Marko Matijević	In memoriam – Špiro Žižić (10. 9. 1951. – 3. 9. 2018.)
269-275	Mario Matijević	Bibliografija Časopisa za solinske teme <i>Tusculum</i> (broj 1-10)
277		Naputak suradnicima <i>Tusculuma</i>

Arsen Duplančić

Thomas Graham Jackson, don Frane Bulić i Salona

Arsen Duplančić
HR, 21000 Split
Arheološki muzej u Splitu
Zrinsko-Frankopanska 25
arsen.duplancic@armus.hr

U članku se iznose podaci o vezama između T. G. Jacksona i F. Bulića, a iz dostupnih izvora vidi se da je Salona bila središte njihova dopisivanja. Bulić je pomagao Jacksonu šaljući mu potrebne podatke i planove, a namjeravao je objaviti prijevod triju poglavlja Jacksonove knjige koji se tiču Splita, njegovih spomenika i Salone. U radu se također iznose podaci o odcjecima Jacksonove knjige i njegova članka o dalmatinskoj arhitekturi. Istaknut je i članak G. Hubbarda iz 1910. u kojem se govori o Saloni, spominju Bulićeva istraživanja i dalmatinska nošnja.

Ključne riječi: Thomas Graham Jackson, don Frane Bulić, George Hubbard, arheologija, povijest umjetnosti, Split, Salona

UDK: 904(497.5 Solin):741.04>"652"

741 Jackson, G.
902/904-05 Bulić, F.

Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 11. kolovoza 2018.

Thomas Graham Jackson (1835. – 1924.) poznati je engleski arhitekt koji se istakao radeći brojne projekte za gradnju i obnovu škola, koledža, crkava i knjižnica u Oxfordu, Cambridgeu, Eatonu i Londonu. Bio je eklektik koji je znao uspješno spajati stilove stvorivši svoj koji su njegovi suvremenici nazvali *Anglo-Jackson* stil. Jackson se nije bavio samo arhitekturom već je dizajnirao uporabne i ukrasne predmete od stakla i mozaika, a radio je nacрте i za pokućstvo. Također se bavio pisanjem djela i članaka o arhitekturi i umjetnosti koju je predavao. Kao odličan crtač (poučavao ga je znameniti engleski slikar Joseph Mallord William Turner) ostavio je brojne crteže i slike, od kojih su nam oni objavljeni u njegovoj knjizi o Dalmaciji važna svjedočanstva o tadašnjem izgledu naših gradova, pojedinih spomenika i umjetnina.¹

Poticaj da posjeti Dalmaciju Jackson je dobio 1881. kad je sa suprugom Alice boravio u Ankoni i jednog dana u daljini ugledao obrise planina na drugoj strani Jadrana, a potom je sanjao da je posjetio Zadar.² Taj je san postao stvaran u jesen iduće godine, 1882., kad se bračni par Jackson spustio iz Pule do Zadra, Šibenika, Splita i dalje. Pritom su bili zadivljeni ljepotom krajolika, spomenika i narodnih nošnji te su odlučili ponovno doći i još bolje upoznati ovu novu i za njih nepoznatu zemlju. To se dogodilo u jesen 1884.,³ a zatim 1885. jer je Jackson htio provjeriti podatke koje je zapisao i, zajedno s ilustracijama koje je izradio, pripremio za svoju knjigu o Dalmaciji⁴ koja je tiskana u tri sveska u Oxfordu 1887., a objavio ju je Clarendon Press pod naslovom *Dalmatia, the Quarnero and Istria: with Cettigne in Montenegro and the island of Grado I-III*.⁵

1 T. G. Jackson 2006, *passim*.

2 T. G. Jackson 2003, str. 163-164; S. Wild Bičanić 2006, str. 110; T. G. Jackson 2006, str. 5, 29.

3 U Jacksonovim *Sjećanjima* i knjizi nema preciznih datuma i kronologije putovanja. U utvrđivanju nekih datuma malo pomažu nadnevc i godine koje su na pojedinim crtežima i slikama u knjizi. Zato su i male novinske vijesti dragocjene za praćenje itinerara supružnika Jackson. Tako zadarski list *Il Dalmata* u utorak 30. rujna 1884. javlja da je bračni par Jackson već nekoliko dana tu, da je u ponedjeljak bio u Novigradu, a danas putuje u Split odakle će produžiti do Kotora: *Abbiamo da parecchi giorni tra noi, per la seconda volta in due anni, l'illustre scrittore ed architetto inglese sig. M. T. G. Jackson, che insieme alla consorte viaggia la Dalmazia per studiare la storia e le opere d'arte nelle quali si mostra versatissimo. Lunedì ha visitato Novegradi, e quest'oggi parte per Spalato onde proseguire poi fino a Cattaro*. *Il Dalmata* 1884, dodatak, str. 2, rubrika vijesti. Jackson piše o Novigradu i donosi njegov crtež s godinom 1886. u T. G. Jackson 1887a, I, str. 322-331.

4 T. G. Jackson 2003, str. 173, 183. Sve tri godine Jackson navodi i u predgovoru knjige. T. G. Jackson 1887a, I, str. XII.

5 O Jacksonovim putovanjima i knjizi, s odlomcima i ilustracijama S. Wild Bičanić 2006, str. 107-143; Salona na str. 123-125. U studenome 2017. u Splitu je održan međunarodni znanstveni skup *Thomas Graham Jackson in Istria and Dalmatia*. Sažetci izlaganja objavljeni su u programskoj knjižici *Discovering Dalmatia 2017*. Jedan referat bio je posvećen Jacksonu u Saloni. A. Torlak 2017.

Tijekom putovanja 1882., 1884. i 1885. Jackson je upoznao i don Franu Bulića (1846. – 1934.), ali za sada ne znamo kada.⁶ Iako je u Zadru Jackson imao izuzetne suradnike poput Bianchija, Brunellija, Smirića i Artalea,⁷ nije isključeno da je tamo upoznao i Bulića koji je od srpnja 1878. do srpnja 1883. radio kao okružni školski nadzornik za Zadar i Benkovac, a u rujnu 1880. bio imenovan konzervatorom bečkoga Središnjeg povjerenstva za proučavanje i održavanje umjetničkih i povijesnih spomenika za prvu i drugu sekciju na području Zadra.⁸ Međutim, vjerojatnije je njihovo poznanstvo započelo u Splitu 1884. kamo se Bulić preselio 1883. jer je postao ravnatelj gimnazije, konzervator, voditelj arheoloških istraživanja u Saloni i konačno 1884. ravnatelj Arheološkoga muzeja.⁹

Bulić je bio veoma koristan Jacksonu jer mu je kao domaći čovjek i kao stručnjak pomagao u proučavanju spomenika: s njim se penjao po krovu katedrale i pregledavao antičke tegule, s prozora obližnjih kuća gledao krov krstionice, Jackson se poslužio Bulićevim planom Salone za izradu svoga plana i donio je njegovo čitanje mozaičkoga natpisa iz nartekso bazilike na Manastirinama.¹⁰ Zbog svih tih usluga i podataka koje mu je slao, Bulićevo se ime našlo među onima kojima je Jackson u predgovoru knjige o Dalmaciji izrazio zahvalnost.¹¹ Osim toga, Jackson se odužio Buliću poslajući mu na dar sva tri sveska knjige, a u prvoj je zalijepio svoj *ex libris* s grbom i inicijalima T · G · J

i posvetom: *Chiariss: e M. Rev. Prof. Fr. Bulić / con molta stima. Dall'Autore. / Il. 18. Giugno. 1887. (sl. 1).*¹²

O prepisci između Jacksona i Bulića možemo za sada govoriti samo na temelju spomenuta četiri pisma, iako ih je bilo više. O tome svjedoči Bulićeva bilješka na poleđini Jacksonova pisma iz studenoga 1885. da je njegovo pismo iz srpnja priložio uz izvještaj Središnjem povjerenstvu u Beču.¹³ Bilo bi zanimljivo znati na što se odnosilo Jacksonovo pismo, ali ga nažalost nismo uspjeli naći u arhivu splitskoga Konzervatorskog ureda među spisima za godinu 1885.

Za vrijeme trećega posjeta Dalmaciji Jackson se posebno posvetio Saloni, odnosno crtanju i mjerenju bazilike na Manastirinama po jakom rujanskom suncu, a zatim prenošenju svega na papir tako da se njegova žena čudila kako se nije razbolio.¹⁴ Vrativši se u London Jackson je 23. studenoga 1885. pisao Buliću jer nije bio siguran za dužinu jedne sjeverne kapele bazilike, a to mu je bilo važno zbog točnoga tlocrta cijeloga sklopa. Zato je skicirao baziliku te slovima AB označio kapelu koja ga je zanimala i naveo Buliću da će mu, kada bude gotov, poslati probni otisak tlocrta. Bulić je udovoljio Jacksonu jer je na skici olovkom dopisao da je kapela duga 5,10 m (sl. 2). Jacksonov tlocrt bazilike objavljen je u drugom svesku na str. 89, a kapela o kojoj je bilo riječi označena je slovom D (sl. 3). Drugi tlocrt u Jacksonovoj knjizi jest plan cijele Salone (str. 87), ali umanjen i s manje detalja (sl. 4), koji je preuzeo

6 Bračni par Jackson bio je u Dalmaciji, točnije u Zadru i Dubrovniku, 1893. u povodu dovršetka izgradnje zvonika zadarske katedrale koji je izrađen po Jacksonovu projektu. (T. G. Jackson 2003, str. 208-216; M. Domijan 2006, str. 10-12; V. Gjukić-Bender 2006, str. 23-25; J. Belamarić 2006, str. 37-39.) Čini se da je Jackson izradio i plan za izgradnju novoga zvonika šibenske katedrale. (M. Ivanišević 1963, str. 98.) On je 1886. izradio nacrt za postavljanje dvaju fenjera uz sat na crkvi sv. Sebastijana u Trogiru. S. Piplović 1996, str. 41, sl. 16-17.

7 Njima zahvaljuje u predgovoru. T. G. Jackson 1887a, I, str. XIII.

8 M. Bonačić Mandinić 1984, str. 73-74; I. Grubišić 2015, str. 128.

9 M. Bonačić Mandinić 1984, str. 76; I. Grubišić 2015, str. 128. O njihovim vezama svjedoče četiri Jacksonova pisma i njegova knjiga s posvetom Buliću u Arheološkom muzeju u Splitu te dva Jacksonova teksta objavljena u *Bullettino di archeologia e storia dalmata* koji je uređivao Bulić.

10 T. G. Jackson 1887a, II, str. 38-39, 66, 87, 93, 97.

11 T. G. Jackson 1887a, I, str. XIII: *Professor Bulić of Spalato*.

12 *Ex libris* je prethodno objavljen u A. Duplančić – H. Buble 1993, str. 58. Kratice znače: *Chiarissimo e Molto Reverendo Professore Francesco*; tu uz datum pogrešno piše *H* umjesto *Il*. O Jacksonu u istoj publikaciji na str. 13. Na naslovnici trećega sveska Bulić je napisao Jacksonovu adresu: *London – Eagle House, Wimbledon*. Sir Nicholas Jackson, Thomasov unuk, je na naš upit o obiteljskom grbu odgovorio Jošku Belamariću, kojemu zahvaljujemo na posredovanju, elektroničkim pismom od 18. srpnja 2018.: *Regarding the Coat of Arms – the left side represent the Jackson arms and the right side the Lambarde ones. He would have merged the two following his marriage to Alice (31st March 1880)*. U drugom pismu istoga dana javio je: *Regarding the Coat of Arms I should have mentioned that the Jackson Arms were granted in 1689. The Grant of Arms is signed by the Garter & Clarenceux Kings of Arms at the College of Heraldry, both of whom coincidentally were predecessors of my mother's family St George!* Osim ovoga Bulićeva, Muzej ima još dva kompleta Jacksonove knjige. Jedan je kupljen 1897. (Katalog knjižnice M, br. 1714.) Drugi komplet je pripadao Aloisu Hauseru o čemu svjedoči pečatni *ex libris*: ALOIS HAUSER. Spominje ga J. Belamarić 2006, str. 36.

13 Arheološki muzej u Splitu, arhiv don F. Bulića, korespondencija, ad J, pismo od 23. studenoga 1885. Bulićeva bilješka: *La lettera di luglio unita ad un Rapp.to alla Comm. Centr. Korespondencija a Hauserom i arh. Jacksonom*. Tu se nalaze sva četiri pisma koja ćemo ovdje navoditi; dalje AMS, Bulićev arhiv.

14 O tome piše njegova supruga Alice: *At Salona Graham wanted to make a measurement of the Basilica, so inspite of the heat which had now become intense, he pounded about these ruins in full blaze of the sun, and when he had done I never saw a warmer specimen of humanity. The wonder i sit did not make him ill. After lunch I went to bed for two hours, but such was Graham's enthusiasm that he sat down and worked it all out on paper, and by the time he had finished it was time for him to keep an engagement at the museum*. T. G. Jackson 2003, str. 183-184. U istoj su knjizi od splitskih slika iz izdanja iz 1887. ponovno objavljene unutrašnjost katedrale i detalj Buvinovih vratnica (str. 168, 169).

iz Bulićeva članka o Saloni tiskana u programu splitske gimnazije za 1884.-1885. godinu (sl. 5).¹⁵ Osim njih, Jackson nažalost nije objavio nikakvu sliku Salone i njenih spomenika osim crteža amfiteatra koji je tada još uvijek bio velikim dijelom neistražen (str. 98) (sl. 6).¹⁶ Jackson u vezi Salone izrijekom spominje Bulića u vezi nadgrobnoga natpisa nađena u veljači 1885. u nartekstu bazilike na Manastirinama i preuzima njegovu objavu.¹⁷

Zanimljivo je da Jackson u knjizi ne piše ništa opširnije o splitskom Arheološkom muzeju, jedva ga spominje, a čini se da je na njega ostavio loš dojam što ne bi bilo čudno zbog stanja u kojem se tada nalazio.¹⁸ Možda to objašnjava činjenicu da u knjizi posjetitelja Muzeja nema njegova i Alicina potpisa! Kad govori o antičkom sarkofagu s prikazom lova na kalidonskoga vepra, koji se nalazio ispred splitske krstionice, žali što je prenijet u »dosadni limb muzeja« gdje služi kao potpora drugim antičkim ulomcima i bilo bi bolje da je ostao na prvotnom mjestu.¹⁹ Za spomenuti natpis iz nartekusa bazilike na Manastirinama Jackson piše da je prenijet u gimnaziju²⁰ što je dijelom točno budući da je zgrada Muzeja bila povezana s gimnazijom. Za neke sarkofage na Manastirinama kaže da su veoma zanimljivi, a neki visoke umjetničke vrijednosti (*several sarcophagi of great interest, and some of high artistic importance*) pa bi bilo bolje da se prenesu u Muzej.²¹ Zatim navodi da su tu nađena dva prekrasna sarkofaga (*two magnificent sarcophagi*) s prikazom mita o Hipolitu i Fedrite s Dobrim pastirrom koji su u Muzeju.²² I prigodom opisa kapitelâ iz krstionice spominje Muzej kao mjesto gdje se mogu vidjeti te ih datira u 6. stoljeće kao karakteristična djela bizantske umjetnosti.²³

U povodu izlaska Jacksonova djela naše su novine počele objavljivati njegovu najavu, a potom pohvale »čim se u naših stranah pomolilo«. Međutim, u stručnoj su se literaturi, poput zagrebačkoga *Viestnika Hrvatskoga*

Slika 1
Jacksonov ex libris s posvetom Buliću (snimio Živko Bačić)

arheološkoga društva, pojavili veoma oštri napadi koji su bili naročito potaknuti povijesnim dijelom knjige jer se temeljio najviše na protalijanskim tekstovima. Zamjeralo se i ilustracijama: »Glede pako njegovih slika, ono su povećim dielom više za album nego li za znanstveno djelo.« Zato bi bilo bolje da su tiskane u knjizi velikog formata (četvrtinka), a samo djelo »nediže se ni za pedalj više od drugih sličnih putopisa«, čak i onih iz Britanije (»iz same Albione«). Nasuprot tome piscu je ipak upućena pohvala:

15 F. Bulić 1885b, tabla na kraju. To je manje poznati plan Salone pa ga zato ovdje objavljujemo.

16 Ponovno je objavljen u A. Torlak 2017, str. 45.

17 T. G. Jackson 1887a, II, str. 93; F. Bulić 1885a, str. 49. Natpis je izrađen u mozaiku na kamenoj ploči i zajedno s njom prenijet u Muzej gdje je dobio inventarni broj u katalogu natpisa A 1075. Hrvatski prijevod vidi u F. Bulić 1900, str. 352; F. Bulić 1986, str. 152. Najnovije o natpisu J. Dukić 2008, str. 245; J.-P. Cailliet – N. Duval – D. Feissel [i dr.] 2010, I, str. 379-381.

18 Nakon višekratnog seljenja, Muzej je 1870. vraćen u svoju zgradu uz istočni zid Dioklecijanove palače. Bulić u članku iz 1885. najavljuje njegovo preuređenje, a 1894. u opisu Muzeja kaže da je »sgrada neugledne vanjštine ... tamna i vlažna«. (F. Bulić 1885b, str. 49: *appena questo sarà riordinato*; L. Jelić – F. Bulić – S. Rutar 1894, str. 124.) Jackson je sve tri godine, tj. 1882., 1884. i 1885., bio i u Splitu. T. G. Jackson 1887a, I, str. 35, 69.

19 T. G. Jackson 1887a, II, str. 69-70: *Here it is shewn in Adam's engraving, and here we saw it in 1882 and 1884; but alas! In 1885 it was gone, and we afterwards come upon it in the dull limbo of the museum, serving as a support to other fragments of antiquity. In its new place few will ever see it, and no one will ever enjoy it as every Spalatine high or low would have done for generations to come had it been left in its old place to moulder slowly away in the course of perhaps sixteen centuries more.* Za ovaj sarkofag vidi Split 2007, str. 14-16, kat. br. 12 (autor kataloške jedinice Sanja Ivčević).

20 T. G. Jackson 1887a, II, str. 93.

21 T. G. Jackson 1887a, II, str. 94.

22 T. G. Jackson 1887a, II, str. 94.

23 T. G. Jackson 1887a, II, str. 97.

»U tom se samo Jackson od prednjih razlikuje, što je možda prvi od stranaca bar do nekle shvatio hrvatsko pravo u Dalmaciji, a na tom mu pako iskrena hvala.«²⁴

Gotovo istovremeno s objavljivanjem svoje knjige, Jackson je 1887. tiskao članak o dalmatinskoj arhitekturi u časopisu *Transactions* Kraljevskoga instituta britanskih arhitekata (Royal Institute of British Architects = RIBA) u kojem je sažeo poglede na povijest i arhitekturu Dalmacije.²⁵ Tu na str. 165-166 govori o Saloni, osobito o bazilici na Manastirinama i ističe da je njen plan dobio »ljubaznošću mog prijatelja profesora Bulića iz Splita«.²⁶ To je sigurno tlocrt kompleksa na Manastirinama koji je u lipnju 1886. nacrtao stalni Bulićev suradnik Ante Bezić, a koji je upravo tada objavljen uz Bulićev izvještaj o istraživanjima bazilike (sl. 7).²⁷ Vjerojatno je on Jacksonu poslužio kao predložak za izradu tlocrta bazilike koju je, po riječima njegove Alice, sa žarom mjerio i potom objavio u knjizi (II, str. 89). Njegov se tlocrt, bez obzira na to što je manje detaljan, dijelom razlikuje od Bežićeva pa bi ga trebalo pozornije proučiti usporedbom s ostalim planovima ovoga starokršćanskog lokaliteta.

Jacksonov članak privukao je pažnju Giacoma Bonija, talijanskoga arheologa i arhitekta, koji ga je preveo na talijanski i početkom 1888. tiskao u venecijanskom časopisu *L'Ateneo veneto*, ali bez slika.²⁸ Tekst je izazvao različite reakcije: i znanstvene i političke. Vitaliano Brunelli, koji

je bio od velike pomoći Jacksonu za vrijeme boravka u Zadru, odmah je dao pohvalni prikaz članka i prenio jedan njegov odlomak. Istodobno je Jacksonovo nazivanje splitske katedrale hramom, a ne mauzolejom, i zaključak da mu se argumenti za vjerovanje da je bila Dioklecijanov mauzolej čine beznačajnim,²⁹ poslužilo Brunelliju da podrži mišljenje Francesca Lanze da je katedrala nekoć bila Dijanin hram. Nasuprot tome bio je Bulić koji je u spomen na završetak restauriranja unutrašnjosti katedrale 1885. postavio latinski natpis koji kaže da je ona nekoć bila Dioklecijanov mauzolej i tako javnosti nametnuo upitno mišljenje.³⁰

Franjo Radić, zaslužni kasniji urednik časopisa *Starohrvatska prosvjeta*, zbog nepoznavanja engleskoga jezika nije mogao prikazati Jacksonovu knjigu, ali se zato osvrnuo na Bonijev prijevod.³¹ I on žali što je Jackson zbog protalijanske literature »upleo u svoju inače trijeznu studiju tako krupne netačnosti«.³² Pod velikim utjecajem studije o dalmatinskoj umjetnosti Rudolfa Eitelbergera,³³ Radić donekle žali Jacksonov trud, ali na kraju ističe da je »dostojno istaknuo zlamenitost našijeh dalmatinskih sredovječnih spomenika« te da bi naši povjesničari umjetnosti potaknuti Jacksonovim primjerom trebali više prioriti njihovu proučavanju.³⁴

Zanimljivo je da Bulić, premda je pomagao Jacksonu pri nastajanju knjige i premda ju je dobio na dar, nije u

24 Dalmatia 1888. Autor osvrta nije, nažalost, naveden. Bilo bi zanimljivo istražiti »graju« koja se digla u novinama, kako uoči tako i po izlasku knjige, jer su očito politički stavovi pri tome imali važnu ulogu. Tako bismo dobili uvid u onodobni odnos između politike i znanosti, tj. povijesti, arhitekture i umjetnosti.

25 T. G. Jackson 1887b. Članak je popraćen s dvije ilustracije: XXXIX između str. 164 i 165 te XL između str. 172 i 173.

26 T. G. Jackson 1887b, str. 166: *The plan of the basilica of Salona, of wich, by the kindness of my friend Professor Bulić of Spalato, I am able to show a drawing, presents many remarkable peculiarities.*

27 F. Bulić 1886, tabla u prilogu s datacijom i Bežićevim potpisom dolje desno. O Bežiću kao Bulićevu suradniku vidi S. Piplović 1986, str. 225-242; tu je na str. 227 također objavljen ovaj tlocrt. Vidi također katalog izložbe Ante Bezić 2003.

28 G. Boni 1888, o Saloni na str. 96-97. U Bonijevu prijevodu rečenica koja spominje Bulića glasi: *La pianta della basilica di Salona, un disegno della quale devo alla gentilezza dell'amico mio il Prof. Bulić di Spalato, presenta molte notevoli particolarità.* Zanimljivo je da je kao autor teksta potpisan Boni, ali se iz uredničke bilješke na početku članka na str. 89 vidi da je to prijevod Jacksonova teksta. Boni (1859. – 1925.) je dobro znao engleski. (Vidi [http://www.treccani.it/enciclopedia/giacomo-boni_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/giacomo-boni_(Dizionario-Biografico)/). Pristupljeno 28. srpnja 2018.) Isti je tekst, ali pod Jacksonovim imenom i s napomenom u podnaslovu da ga je preveo Boni, ponovno tiskan 1979. u časopisu *La rivista dalmatica*. Tu su dodane ilustracije na tablama: plan Dioklecijanove palače (bez navođenja izvora), pogled na južno pročelje Palače (preuzeto od R. Adama), rekonstrukcija solinskoga amfiteatra (po E. Dyggevu) i deset prikaza gradova i spomenika iz Jacksonove knjige. Salona je ovdje na str. 16-17, ali je izostavljen dio rečenice da je plan bazilike na Manastirinama dao Bulić! Ima još nekih manjih razlika u tekstu, a između ostaloga ispušten je De Diversisov latinski tekst o kneževu dvoru u Dubrovniku. T. G. Jackson 1979.

29 T. G. Jackson 1887b, str. 165: *I will only say that the reasons adduced for believing this temple to be the mausoleum seem to me very inconclusive.* G. Boni 1888, str. 95: *dirò soltanto che le ragioni per credere che questo tempio sia il mausoleo, mi sembrano molto inconcludenti;* o hramu/mauzoleju na str. 94-95.

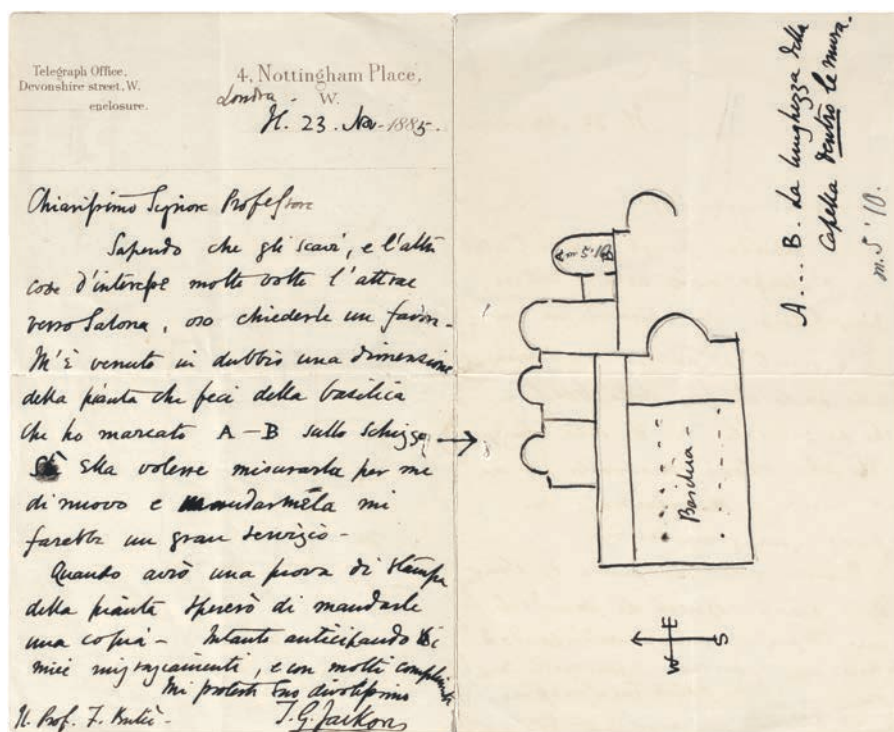
30 V. B[runelli] 1888. Time se nadovezao na prikaz Lanzine brošure (tiskane u Trevisu 1888.) o ovom pitanju koji je objavljen nekoliko brojeva prije. (Bibliotecario 1888. Članak je popisan pseudonimom *Il Bibliotecario* iza kojeg se možda krije Brunelli koji je tada bio ravnatelj gradske knjižnice u Zadru.) Tekst natpisa vidi u L. Jelić – F. Bulić – S. Rutar 1894, str. 102; F. Bulić – Lj. Karaman 1927, str. 226. Bulić je prethodno zatražio od ministarstva u Beču dozvolu za postavljanje natpisa i uz to priložio tekst koji je prihvaćen, ali je izostavljeno ime pape na početku. Da je autor natpisa Bulić svjedoči njegova bilješka: *Composuit FBulic.* (Konzervatorski odjel u Splitu, arhiv, 1885, br. 26 od 19. ožujka.) O pitanju hram ili mauzolej A. Mrkonjić 2005.

31 Radić se nada da će knjiga biti prevedena na talijanski i da će je onda moći podrobno prikazati na što urednik *Viestnika* Šime Ljubić dodaje bilješku: »Ne bi vrijedilo ni pusta papira.« – te se poziva na prethodni osvrt na knjigu u istom časopisu.

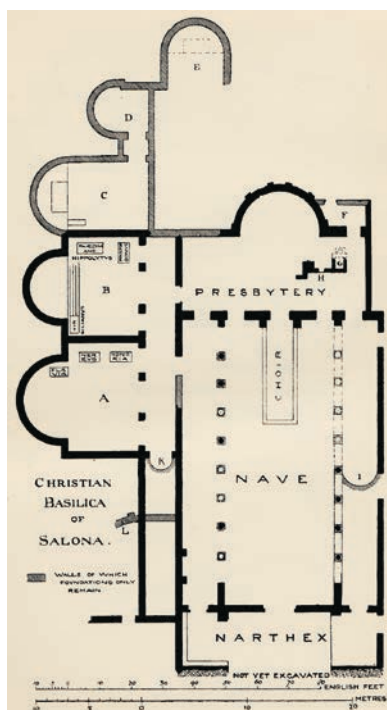
32 F. Radić 1888, str. 118.

33 R. Eitelberger 1861; kao knjiga objavljeno u Beču 1884. Hrvatski prijevod R. Eitelberger 2009.

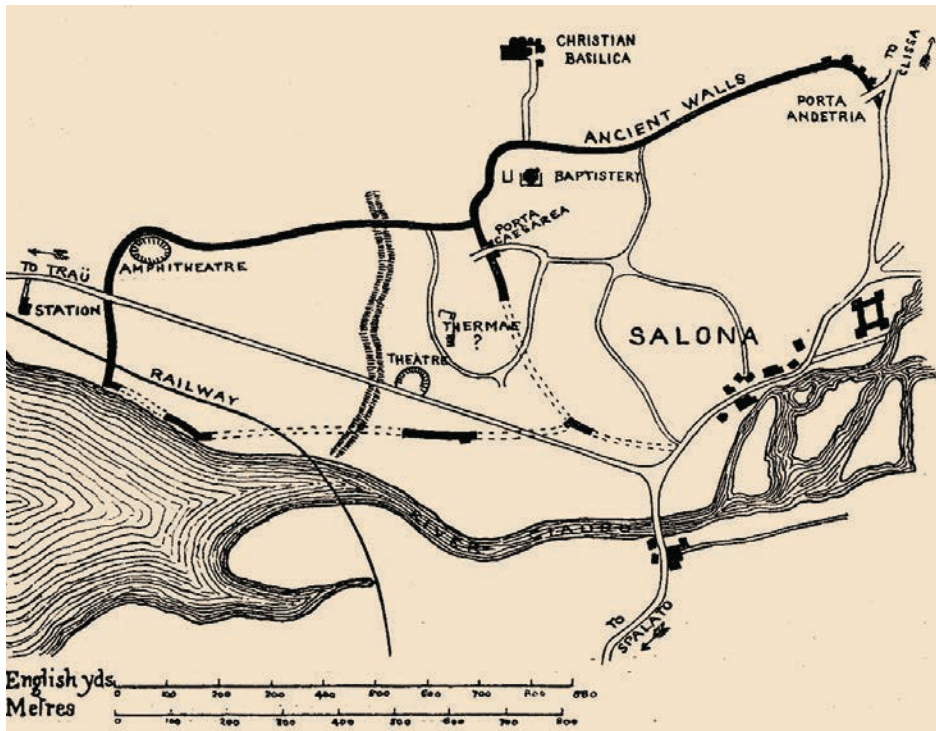
34 F. Radić 1889, str. 15.

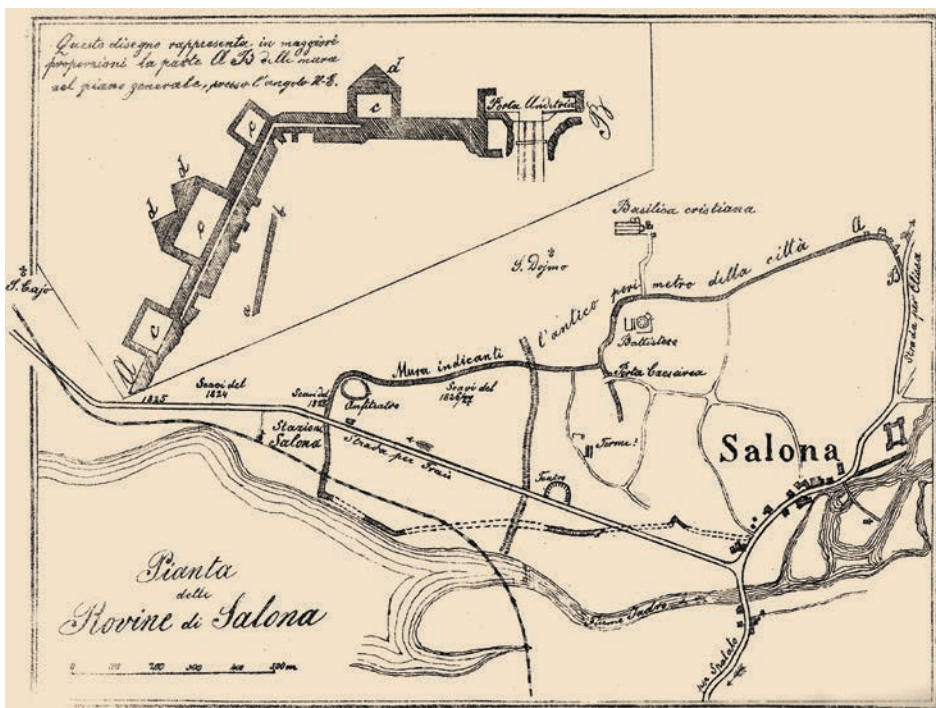
Slika 2
 Jacksonova skica tlocrta bazilike na Manastirinama u pismu iz 1885. (snimio Živko Bačić)

Slika 3
 Jacksonov tlocrt bazilike na Manastirinama (II, str. 89)

Slika 4
Jacksonov plan Salone (II, str. 87)

Slika 5
Plan Salone u Buličevu članku iz 1885.

svom *Bullettino di archeologia e storia dalmata* za 1887. i 1888. donio nikakvu vijest o njoj!³⁵ Međutim, kao dodatak broju za 1889. tiskan je talijanski prijevod poglavlja koje obuhvaća povijest otoka i grada Korčule, katedralu, važnije spomenike, otočić Badiju i Mljet (II, str. 237-280). Prijevod je napravio dubrovački franjevac Bernard Marković (1851. – 1909.),³⁶ a objavljen je zahvaljujući korčulanskom kanoniku Andriji Alibrantiju (1826. – 1903.) koji tekst dopunio nekim bilješkama. Za razliku od izvornika, prijevod nema slika.³⁷ Godine 1890. u *Bullettinu* izlazi hrvatski prijevod opisa splitske crkve Sv. Trojice (II, str. 72-74), ali bez Jacksonove slike crkve s presjekom i tlocrtom. Tekst je potpisan inicijalima povjesničara Miroslava Alačevića (1843. – 1927.) koji u drugom dijelu članka piše da je crkva bila cijela sve do vremena francuske uprave u Dalmaciji i zalaže se za njezinu obnovu »vijerno po starome slogu«.³⁸ Tko je preveo ovaj odlomak nije za sada poznato.

Još prije izlaska Jacksonove knjige u zadarskom godišnjaku *Annuario dalmatico* objavljen je 1885. talijanski prijevod dijela o dubrovačkoj kneževoj palači, katedrali i moćniku sv. Vlaha³⁹ koji je s nekim razlikama ponovljen u drugom svesku *Dalmatije*. To, zajedno sa spomenutim odlomcima, pokazuje da se osjećala potreba za prevodjenjem knjige s engleskoga čije je poznavanje u našim krajevima, osobito u Dalmaciji potkraj 19. stoljeća bilo slabo.⁴⁰ Zato ona nije bila dostupna širem čitateljstvu, a time ni njezini znanstveni doprinosi. Bulić je bio svjestan toga pa je u *Bullettinu* pokušao objaviti talijanski prijevod X., XI. i XII. poglavlja iz druge knjige koji se odnose na povijest Splita, Dioklecijanovu palaču, katedralu sa zvonikom i riznicom, krstionicu, Peristil, crkvu Sv. Trojice i franjevački samostan na Poljudu te Salonu (II, str. 1-100). Izborom tih poglavlja Bulić je pokazao središte svojih interesa: Split i Salona. S obzirom na dužinu tekst bi, po

uzoru na dio o Korčuli, vjerojatno bio tiskan kao dodatak *Bullettinu*.

Da bi se prijevod mogao objaviti bilo je potrebno riješiti pitanje autorskoga prava jer ono nije pripadalo Jacksonu nego Sveučilištu u Oxfordu. U pismu od 1. srpnja 1890. Jackson je javio Buliću da mu je baš toga dana došao odgovor upravitelja Clarendon Pressa kojim se Buliću dopušta objavljivanje talijanskoga prijevoda, ali uz uvjet da se u predgovoru istakne dozvola Clarendon Pressa, da se dostavi primjerak djela i da tekst bude tiskan u cijelosti, bez dodataka i ispuštanja. Jackson je sa svoje strane rado dao pristanak i izrazio spremnost da obavi potrebne tiskarske korekture.⁴¹

Bulić je na poledini pisma zabilježio da mu je odgovorio 14. srpnja, a očito je prihvatio sve zahtjeve jer već 5. kolovoza Jackson šalje svoj prijevod spomenutih triju poglavlja. U nekim slučajevima nije mogao naći odgovarajuću tehničku riječ na talijanskom pa je sa strane dodao objašnjenje u nadi da će Bulić predložiti prikladnu riječ. Također je predložio da se zatraži mišljenje nekog dalmatinskog arhitekta koji će kao stručnjak pridonijeti točnosti prijevoda. Na kraju je zamolio Bulića da mu pošalje oko dvanaest ili dvadesetak posebnih otisaka kao što je učinio s prijevodom poglavlja o Korčuli.⁴² Iz pisma vidimo da je Jackson sâm preveo tražene odlomke na talijanski kao što je svojedobno preveo dio o Dubrovniku. Tada su mu pomoć oko ispravaka jezika pružili britanski botaničar i političar talijanskoga podrijetla Charles Carmichael Lacaita iz Londona te povjesničar i publicist Vitaliano Brunelli iz Zadra.⁴³

Iako se činilo da sve teče po planu, Jacksonov tekst nije nažalost objavljen. Ne znamo što je uzrok tome i kamo je dospio prijevod koji bi pridonio boljem poznavanju naše povijesti i baštine. Potrebu za prevladavanjem

35 U prikazu literature o dalmatinskoj arheologiji 1925. Bulić je spomenuo Jacksonovu knjigu kao i 1927. pri navođenju djela o Dioklecijanovoj palači, ali kratko i bez posebnih komentara, premda je u drugoj knjizi citirana nekoliko puta. F. Bulić 1925, str. 128, 130; F. Bulić – Lj. Karaman 1927, str. 33, 157, 161, 204, 219, 222, 223; tu se na str. 61 i 222 citira i članak iz *L'Ateneo veneto*.

36 Schematismus 1890, str. 21, 68.

37 T. G. Jackson 1889. Alibranti, koji je bio konzervator spomenika, veoma je pomagao Jacksonu tijekom njegovog boravka na Korčuli na čemu mu je zahvalio u knjizi. (T. G. Jackson 1887a, I, str. XIII; II, str. 238, 240, 266.) Jackson je podržao Alibrantijevu ideju o osnivanju muzeja u Korčuli i za tu svrhu mu je donirao pet funta, ali muzej nije bio otvoren. T. G. Jackson 2003, str. 183-184.

38 M. A[lačević] 1890.

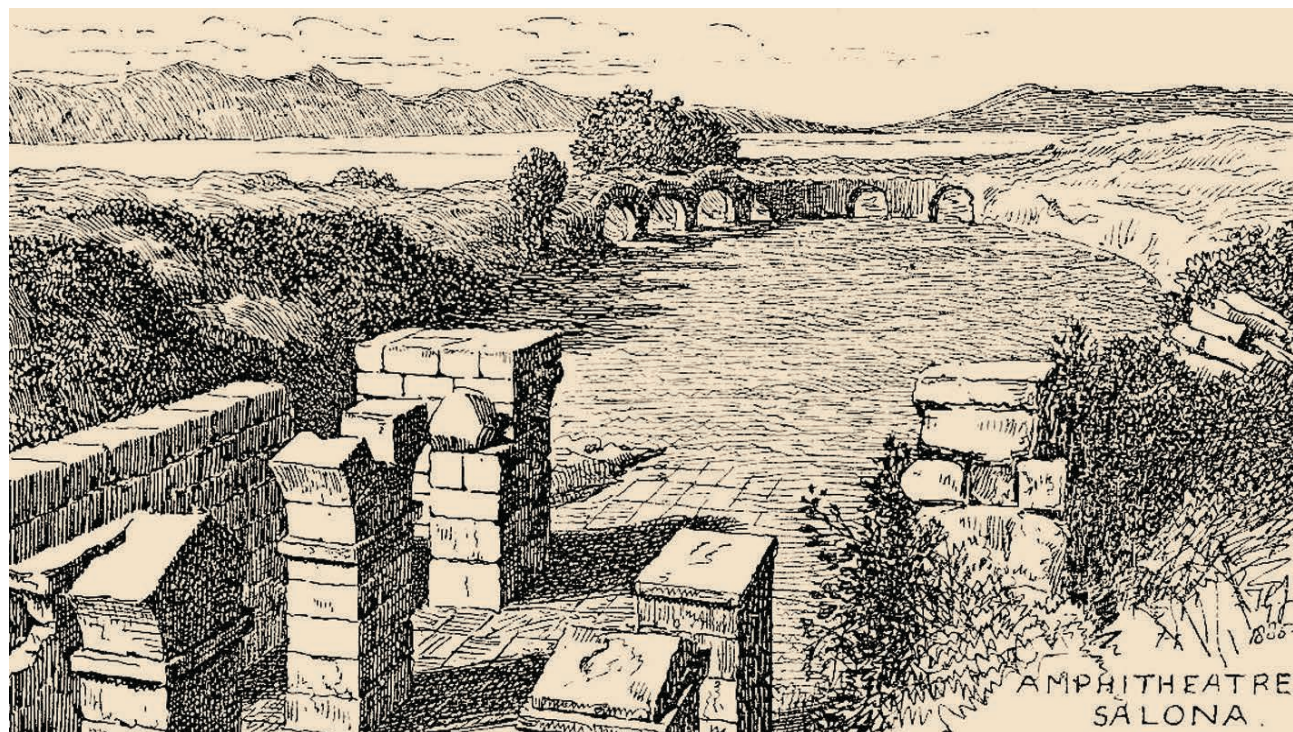
39 T. G. Jackson 1885. Uz tekst je objavio tri table koje su tiskane i u knjizi.

40 U Splitu se znanjem engleskoga u to doba isticala Eteltride Capogrosso koja se iskazala i kao prevoditeljica dijela knjige Edwarda Augustusa Freemana. Prethodno je, u 18. stoljeću, zanimanje za engleski pokazao Julije Bajamonti. A. Duplančić 2009, str. 66-69.

41 AMS, Bulićev arhiv: *La proprietà del mio libro non essendo mia, ma dell'Università di Oxford ... [sljedi odgovor Clarendon Pressa:] che il sign. Bulić riconosca nella sua prefazione la licenza datagli dalla Clarendon Press (stamperia dell'Università di Oxford) e che depositi alla detta stamperia una copia del suo opuscolo, stampato e pubblicato che sia; anche che la traduzione sia completa e »verbatim«, senza addizioni o omissioni.*

42 AMS, Bulićev arhiv: *Oggi ho il piacere d'inviarle, corretta secondo il mio potere, la traduzione dei miei tre capitoli X. XI. XII. In alcuni casi non trovando la parola tecnica in Italiano, ho aggiunta una spiegazione nel margine, sperando che Ella potrà suggerire la giusta parola relativa. Sarebbe un buon partito di prender l'opinione di qualche architetto Dalmata.*

43 T. G. Jackson 1885, str. 193. Za Lacaitu vidi https://it.wikipedia.org/wiki/Charles_Carmichael_Lacaita. (Pristupljeno 1. kolovoza 2018.)

Slika 6
Jacksonov prikaz amfiteatra (II, str. 98)

teškoća zbog nepoznavanja engleskoga jezika potvrđuju i dva rukopisa koji se čuvaju u Arheološkom muzeju u Splitu, a odnose se na odlomke iz drugoga sveska Jacksonove knjige. Prvi je nedatirani prijevod na njemački cijelog X. i dijela XI. poglavlja (do polovice str. 26). To je strojopis nastao oko 1900. godine koji ima naslov *Uebersetzung aus: »Dalmatia, the Quarnero and Istria, ctr.« von T. G. Jackson...* Na prvom listu Bulić je napisao: *Jackson. Diocletianischer Palast übersetzt vom Graf Resseguier*. Grof Maurice Resseguier de Miremont (1861. – 1932.) bio je oko 1900. okružni komesar pri Okružnom poglavarstvu u Splitu.⁴⁴ Znao je engleski pa je na njemački preveo i Adamovu knjigu o Dioklecijanovoj palači.⁴⁵ Jesu li ti prijevodi nastali na Bulićev poticaj nije nam poznato. Isto tako ne znamo tko je potaknuo Ivana Gabelića (iz Vranjica ?) da

1929. na hrvatski preveo opis Radovanova portala trogirске katedrale pod naslovom *Zapadna vrata stolne crkve u Trogiru* (str. 111-120). On je preko Vinke Bulić (1884. – 1965.), žene don Franina nećaka Mate, došao u ruke Cviti Fiskoviću koji je na ovitku rukopisa zabilježio: »Jackson. Portal Radovanov, preveo iz knjige Jacksona Ivan Gabelić 1929., poklonila Vinka M. Bulić.«⁴⁶

Problem s neobjavlivanjem Jacksonova prijevoda poglavlja o Splitu i Saloni ipak nije prekinuo odnos između Bulića i Jacksona. To pokazuje Jacksonovo pismo od 18. ožujka 1904. u kojem potvrđuje primitak knjižice o iskopavanjima u Saloni.⁴⁷ Ona ga je razveselila ne samo zbog sadržaja koji ga zanima već i zato jer pokazuje da ga Bulić ni poslije puno godina nije zaboravio. Knjižica koju navodi Jackson jest Bulićev članak o istraživanjima

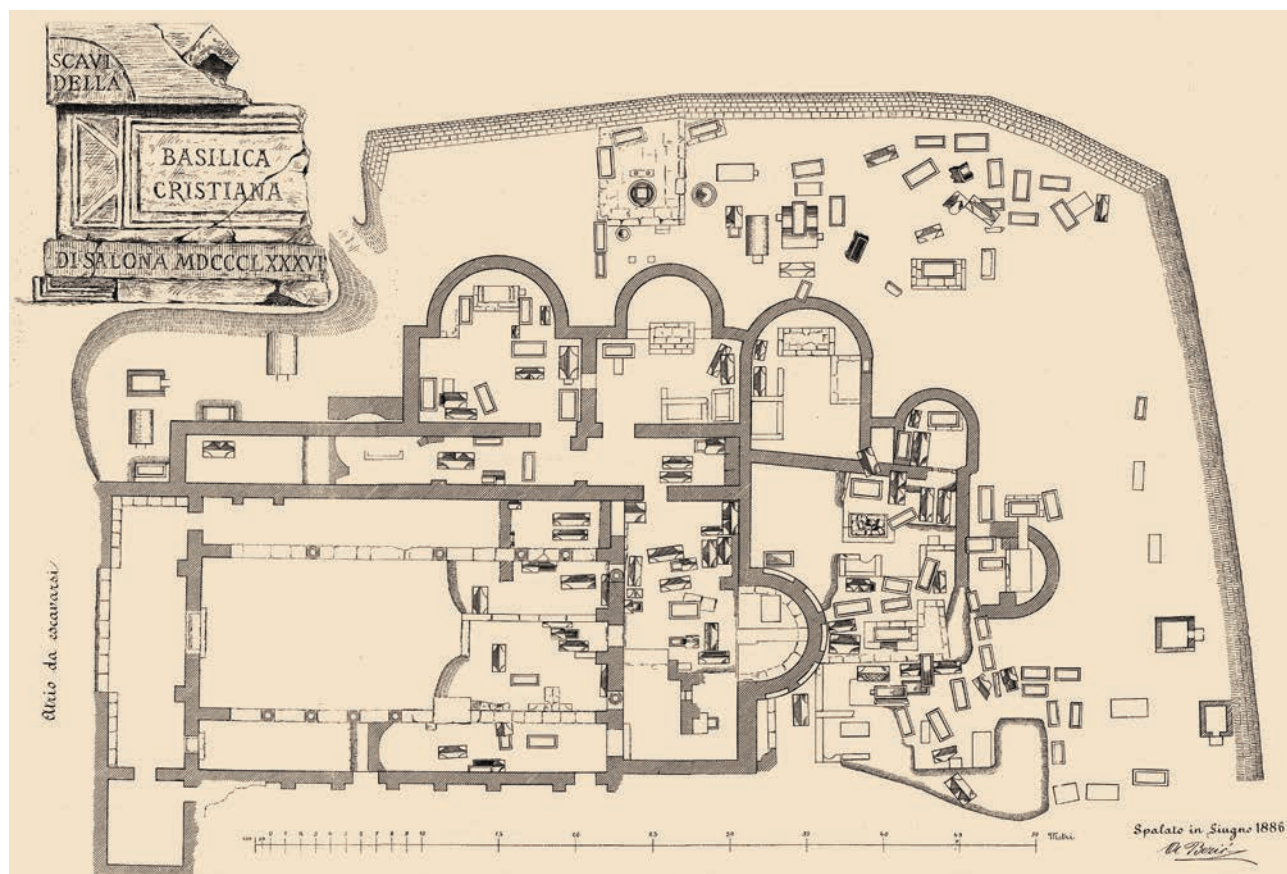
44 Schiesone spalatino 1901, str. 53. Isto i u *Schiesonu* iz 1902., ali ga više nema u kalendaru tiskanom 1903. godine. Budući da *Schiesoni* prije 1901. nemaju šematizme ne znamo od kada je Resseguier bio u Splitu. Za godine njegovog života vidi <https://gw.geneanet.org/jfhartmann?lang=en&pz=maurice+andre&nz=hartmann&ocz=0&p=mauritz&n=de+resseguier>. (Pristupljeno 2. kolovoza 2018.)

45 Rukopis se čuva u AMS, arhivska zbirka, Ms XXVI/14. Na prvom listu Bulić je zapisao: *Versione di Moriz Resseguier de Mirmont Commissario al Capitanato Distrettuale di Spalato negli anni 1910 circa*. Bulić u oba slučaja pogrešno piše Resseguierovo prezime, a iz navedenih šematizama se vidi da su rukopisi nastali oko 1900. godine.

46 AMS, arhivska zbirka, Ms XXVII/2-1 (Resseguierov rukopis ima trinaest listova); Ms XXVII/2-2 (Gabelićev rukopis ima četiri lista).

47 AMS, Bulićev arhiv. Vidi prilog I.

Slika 7
Bezićev tlocrt Manastirina iz 1886. (BASD IX)

gradske bazilike (katedrale) tijekom 1902. objavljen u br. 3-7 *Bullettina* za 1903. godinu.⁴⁸ Bulić mu ga je poslao jer u njemu govori o deambulatoriju otkrivene bazilike i pritom se poziva na Jacksonov tlocrt i prikaz apside crkve sv. Ivana Evanđelista u Rabu koji ju je smatrao jedinstvenom južno od Alpa (sl. 8).⁴⁹ Tlocrt zidova apside bazilike podsjetio je Bulića na Jacksonovo pisanje o rapskoj crkvi te mu poslužilo da dade prijedlog rekonstrukcije sličnoga arhitektonskog rješenja za salonitansku katedralu (sl. 9).⁵⁰

S druge strane Bulićevo slanje članka Jacksonu pokazuje njegov osjećaj za stara poznanstva i potrebu širenja novih znanstvenih spoznaja među kolegama.

Jacksonu je bilo drago što je doznao za mnoga otkrića u Saloni od vremena njegova boravka u Dalmaciji: tada je bila vidljiva samo bazilika na Manastirinama, a u međuvremenu je istražena i bazilika na Marusincu.⁵¹ Također mu je bilo drago što je iskopavanje gradske bazilike potvrdilo njegove proročanske riječi da bazilika na Manastirinama

48 Istraživanja su trajala od lipnja do kolovoza 1902. usprkos velikoj epidemiji malarije koja je pogodila čak 97 % stanovnika Solina. Bulić je tijekom srpnja gotovo svaki dan odlazio na teren radi nadgledanja radova, ali iz predostrožnosti nije ni jednu noć, kao prije, proveo u Tusculumu. On se nadao da će isušivanjem močvarnoga dijela Jadrta materijalom s arheoloških iskopavanja prestati ova velika opasnost za stanovništvo. (F. Bulić 1903, str. 58.) Jackson navodi knjižicu (*libretto*), ali je riječ o članku, tj. njegovom izresku ili posebnom otisku iz *Bullettina* jer u Bulićevoj bibliografiji nema knjige sličnog naslova iz 1903. i 1904. godine. Osim toga Jackson navodi tlocrt Salone spomenut na str. 83, a Bulić se baš na njega poziva na toj stranici u članku iz *Bullettina*.

49 T. G. Jackson 1887a, III, str. 224-230, tlocrt na str. 226, tab. LIX. Sliku akvarela po kojem je izrađena tabla vidi u T. G. Jackson 2006, str. 57. O važnosti Jacksonova prikaza za rekonstrukciju s vremenom propale apside M. Domijan 2006, str. 12-14.

50 F. Bulić 1903, str. 61-69; str. 63: *A Tav, XIII fig. 1 noi diamo ricostruita questa abside, come presso a poco ce la immaginiamo*. Vidi i str. 64. Na str. 68 – bilj. 2 Bulić donosi dio Jacksonova teksta na engleskom. O deambulatoriju F. Bulić 1986, str. 104.

51 O kronologiji i rezultatima istraživanja na Marusincu F. Bulić 1986, str. 119-124.

Slika 8
Jacksonov prikaz apside crkve sv. Ivana Evanđelista u Rabu
(II, tab. LIX)

ne može biti salonitanska katedrala koju treba tražiti blizu krstionice.⁵² Jackson je smatrao da otkriće deambulatorija ima izuzetnu važnost, ali mu je bilo teško zamisliti kako je bila pokrivena. Na temelju Bulićeva opisa, Bezićeva tlocrta (sl. 10) i fotografija, a uz pretpostavku da je apsida imala svod izrađen od kamena ili »betona« kao podloge za mozaik,⁵³ skicirao je mogući presjek i tlocrt prezbiterijske

Zbog slabosti vanjskoga i unutarnjega zida (na njegovoj skici označenih A i B) Jackson je smatrao da njezin krov apside i deambulatorija bio drven, tj. s gredama a bez svodova, kao i triju brodova bazilike (sl. 11).⁵⁴

Na kraju pisma Jackson kaže da bi veoma želio vidjeti plan Salone spomenut na str. 83, ali se boji da Bulić nema više niti jedan primjerak. Također bi mu bilo drago da ga Bulić izvijesti o rezultatima novih istraživanja sukladno obećanju danom na kraju »knjižice«.⁵⁵ Navedeni plan je kao tabla I. objavljen u *Bullettinu* za 1902., a Jacksona je zanimao jer je na njemu prikazan i Marusinac koji mu do tada nije bio poznat, kao i drugi lokaliteti koji su u međuvremenu otkriveni. Sljedeći izvještaj o radovima u gradskoj bazilici Bulić je objavio u *Bullettinu* za 1904.,⁵⁶ ali ne znamo je li ga poslao Jacksonu kao i traženi plan, no poznavajući don Franinu uslužnost pretpostavljamo da jest. Spomenuti plan Salone jest onaj višekратно tiskani *Tloris grada Solina (Pianta della città di Salona)* koji je objavljen već 1894. kao tabla II. u vodiču po Splitu i Solinu,⁵⁷ a zatim je dopunjavao podacima sukladno novijim istraživanjima. On se dijelio posjetiteljima Solina, a iza Prvoga svjetskog rata talijanski je podnaslov iz političkih razloga zamijenjen francuskim.⁵⁸

Jacksona, Bulića i Salonu nalazimo povezane ponovno godine 1910. Tada je, 4. travnja, u Kraljevskom institutu britanskih arhitekata (RIBA) u Londonu arhitekt George Hubbard (1859. – 1936.) održao predavanje o arhitekturi na istočnoj jadranskoj strani čiji su dijelovi odmah tiskani u časopisu *The Builder*.⁵⁹ Hubbard je putovao duž naše obale 1884. i 1901. (te godine navodi u izlaganju)⁶⁰ i bio zadivljen arhitekturom i nošnjama kao mnogi putopisci prije i poslije njega. Na temelju tih putovanja Hubbard je pripremio predavanje u kojem je opisao gradove i spomenike od Svetoga Lovreča Pazenatičkog i Poreča, preko Pule i Raba do Dubrovnika. Pri tom mu je Jackson bio glavni autoritet, a iz njegove knjige crpio je mnoge podatke. Na kraju Hubbard hvali Jacksonov doprinos poznavanju naših krajeva i zahvaljuje mu što je njegove krasne

52 T. G. Jackson 1887a, II, str. 96.

53 Bulić piše da ga je nađeno više komada. F. Bulić 1903, str. 58-59 (*pezzi di beton del mosaico*).

54 I Bulić ističe slabost unutrašnjega zida i zato pretpostavlja da je njegov gornji dio bio prošupljen pomoću stupića koje crta na svom prijedlogu rekonstrukcije izvornoga izgleda. F. Bulić 1903, str. 63, tab. XIII, sl. 1.

55 F. Bulić 1903, str. 106. Zbog važnosti ovoga pisma donosimo ga u cijelosti u prilogu.

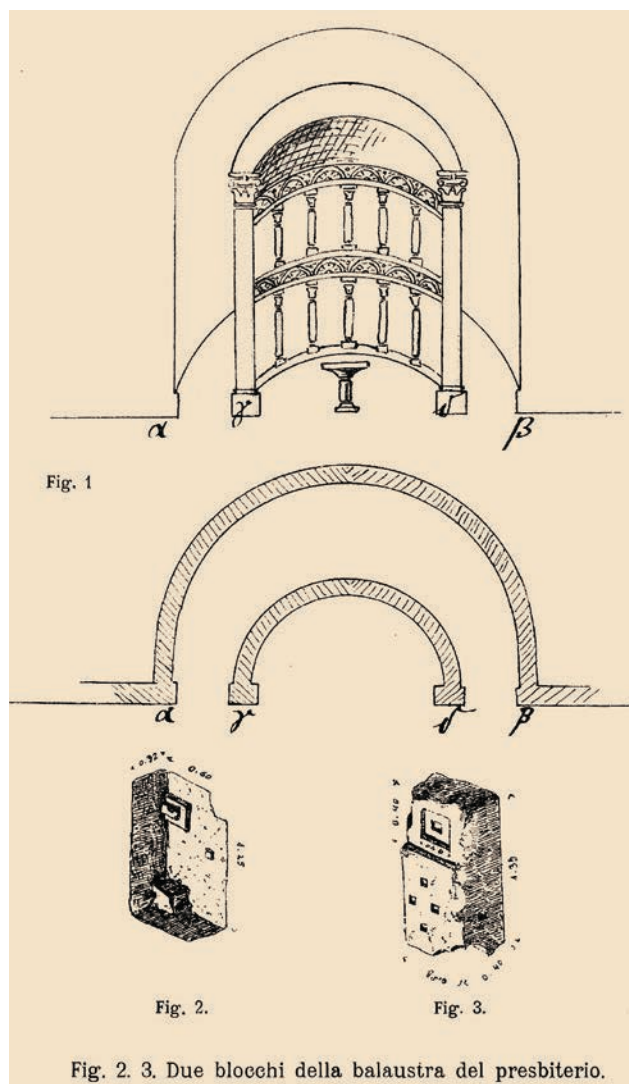
56 Prvi izvještaj o istraživanjima gradske bazilike 1901. Bulić je objavio u *BASD XXV*, 1902, str. 73-110, drugi za 1902. u *BASD XXVI*, 1903, str. 33-106, treći za 1903. i 1904. u *BASD XXVII*, 1904, str. 121-154, četvrti za 1905. i 1906. u *BASD XXVIII*, 1906, str. 113-192.

57 L. Jelić – F. Bulić – S. Rutar 1894.

58 Jedno izdanje s podacima do 1911., ali bez naslova karte, vidi u M. Matijević – M. Domazet 2006, str. 11. Zbog političkih je razloga i *Bullettino* 1920. (sv. XLIII) pohrvatio naslov u *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* i dobio podnaslov na francuskom.

59 Royal Institute 1910; dijelovi Hubbardova predavanja *Architecture on the Eastern Side of the Adriatic* su na str. 400-401.

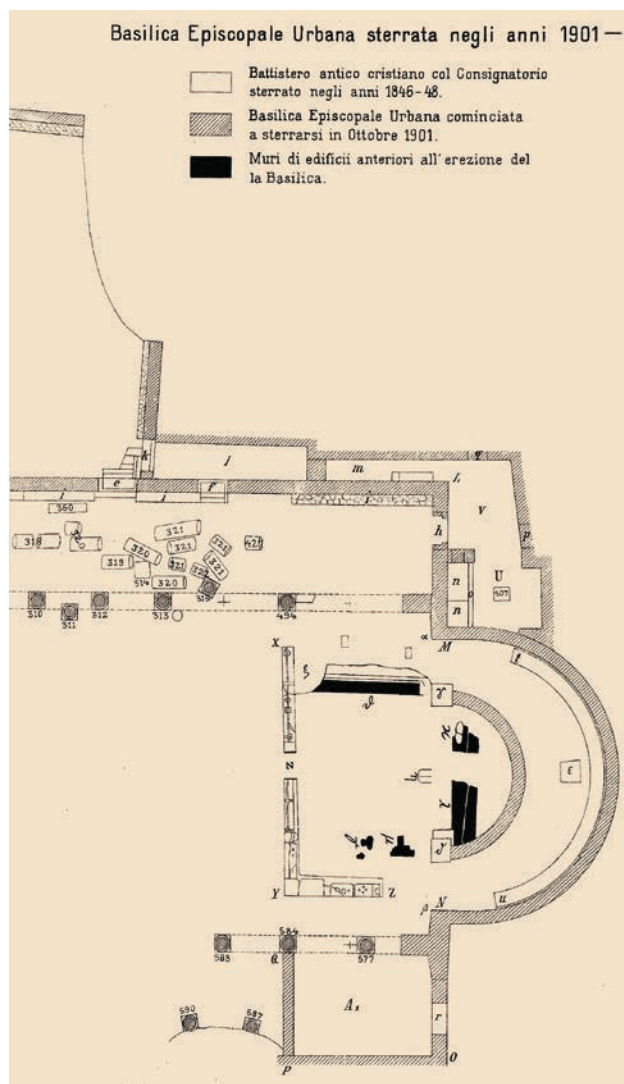
60 Hubbardov potpis nalazi se u II. knjizi posjetitelja Muzeja (1891. – 1904.) uz nadnevak 27. kolovoza 1901.

Slika 9
Bulićeva rekonstrukcija izgleda deambulatorija gradske bazilike u Solinu (BASD XXVI, tab. XIII)

crteže mogao upotrijebiti za dijapozitive kojima je ilustrirao predavanje.⁶¹

Hubbard nije mimošao opis Salone koju je svojedobno također posjetio. On ističe da je Salona prije provale Avara bila velik grad okružen brojnim kulama i opisuje jednu gradska vrata (očito *Porta Caesarea*). Zatim spominje amfiteatar i kršćansku baziliku (na Manastirinama)

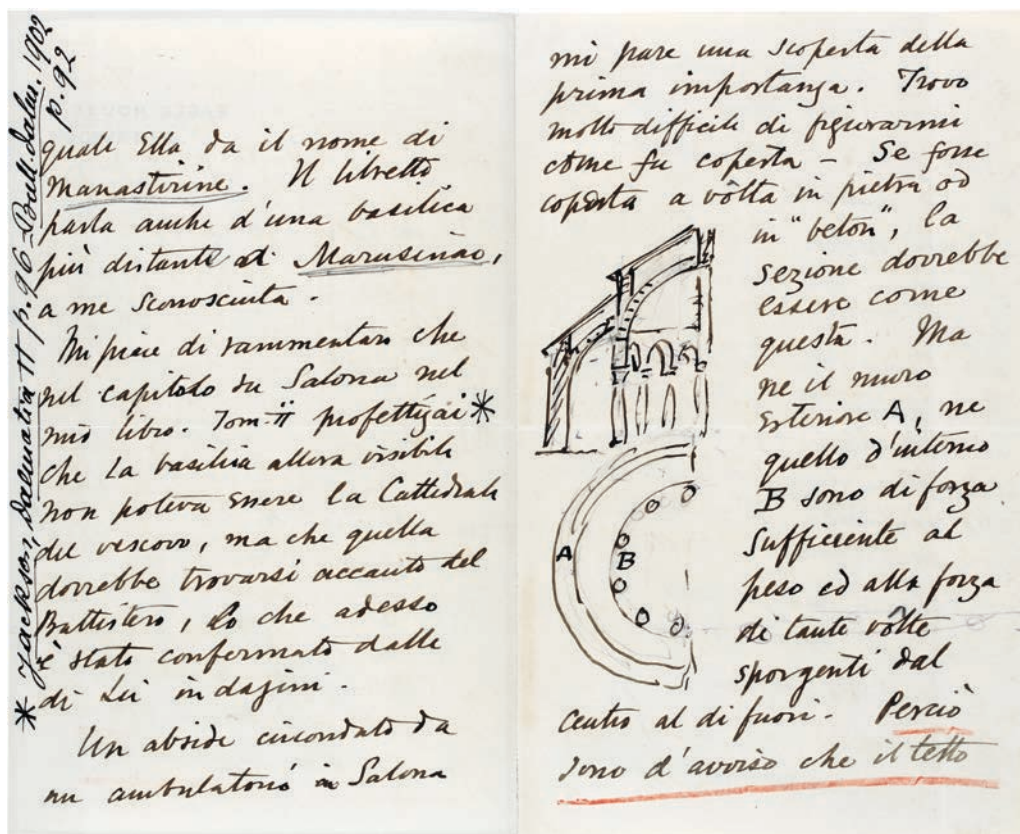

Slika 10
Bezićev tlocrt prezbiterija gradske bazilike iz 1903. (BASD XXVI, tab. VI)

i kaže da je Bulić otkrio brojne sarkofage kad je on bio tamo. Mnogi su imali natpise, ali su ih Avari uništili. Hubbard je zatim opisao grobove s pomičnim kamenim vratima i spomenuo da je na odlasku iz Salone vidio velik broj antičkih ulomaka ugrađenih u zidove uz cestu koja je vodila prema Dubrovniku.⁶²

61 Royal Institute 1910, str. 400: *My chief authority is Mr. T. G. Jackson from whose excellent work, »Dalmatia, the Quarnero, and Istria,« I have quoted my facts;* str. 401: *I have taken the liberty of quoting very freely from his three most interesting volumes, »Dalmatia,« »The Quarnero« and »Istria,« and by his kind permission slides from several of his beautiful drawings have been made to illustrate my paper.*

62 Royal Institute 1910, str. 401. Vidi prilog II.

Slika 11

Jacksonova skica rekonstrukcije izgleda deambulatorija gradske bazilike u Solinu u pismu iz 1904. (snimio Živko Bačić)

Nakon predavanja Jackson je, u znak zahvalnosti Hubbardu, govorio o svojim iskustvima putovanja u naše krajeve kada su komunikacije bile puno lošije i nije bilo nikakva vodiča (knjige) kad je došao prvi put. Govorio je zatim o zanimljivoj arhitekturi i složenoj povijesti te razvoju srednjovjekovne umjetnosti pod latinskim utjecajem. U diskusiju se još uključio arhitekt Richard Phené Spiers (1838. – 1916.) koji je govorio o Dioklecijanovoj palači, njezinu utjecaju na kasniju arhitekturu i da je građena pod utjecajem Antiohije iz koje je sigurno došao neki arhitekt i dao plan. Arheolog Arthur Evans (1851. – 1941.) naglasio je utjecaj fizičkih i zemljopisnih uvjeta zemlje na arhitekturu te govorio o ranom razvoju civilizacije u Dalmaciji zahvaljujući moru i o važnosti Dioklecijanove palače.⁶³

Hubbardovo predavanje nije bilo samo popraćeno dijapozitivima Jacksonovih crteža već je dio njih bio i izložen u prostorijama Instituta. Nemamo podatak što je sve bilo izloženo i je li među crtežima bio neki koji se odnosi na Salonu, ali iz kratkoga osvrtu znamo da su javnosti pokazani: unutrašnjost porečke katedrale i njezini mozaici, šibenska katedrala, Radovanov portal trogirске katedrale i propovjedaonica splitske katedrale.⁶⁴ Hubbard je za predavanje izložio i zbirku narodnih nošnja te srebrni i zlatni filigranski nakit s prostora Balkana. U prikazu izložbe spominju se predmeti iz Crne Gore kao i dalmatinska nošnja. Zanimljivo je da je za tu prigodu i Jackson posudio nekoliko nošnja koje je donio iz balkanskih država, a među je isticala jedna ženska jakna.⁶⁵ Budući da

63 Royal Institute 1910, str. 401-402.

64 Sketches in Dalmatia 1910. To su možda slike objavljene u T. G. Jackson 2006, Poreč: str. 58 (sl. 52), 59 (sl. 54, 56), Šibenik: str. 53 (sl. 29, 30), Trogir: str. 51 (sl. 24), 52 (sl. 25), Split: str. 50 (sl. 19).

65 Na kraju predavanja Hubbard je rekao da su u susjednoj sobi neki primjeri dalmatinskih ručnih radova. Royal Institute 1910, str. 402: Mr Hubbard briefly replied, and said there were several fine specimens of Dalmation needlework in the adjoining room. Costume 1910. Vidi prilog III.

je Jackson putovao po Dalmaciji, bio u Boki kotorskoj, a 1893. u Mostaru i Sarajevu⁶⁶ ne znamo što je sa sobom donio u Englesku.

Kako je Arheološki muzej dobio »dalmatinski« broj časopisa *The Builder* iz 1910. nije nam poznato, ali nije isključeno da ga je poslao Jackson i tako učinio istu gestu kao svojedobno Bulić sjetivši se prijatelja u Splitu, tim više što je i njega spomenuo Hubbard. Možda je on poslao i broj iz 1911. u kojem je, između ostaloga, dan osvrt na model rekonstrukcije izgleda Dioklecijanove palače Ernesta Hébrarda koji je te godine bio postavljen na velikoj arheološkoj izložbi u Rimu.⁶⁷ Nije isključeno da je preko Jacksona Muzej primio jedan broj časopisa *Journal of the Royal Institute of British Architects* iz 1912. u kojem je spomenuti Phené Spiers, koji se bavio poviješću arhitekture, objavio pohvalni prikaz Hébrard-Zeillerove knjige o Dioklecijanovoj palači tiskane u Parizu 1912. godine.⁶⁸

Osvrnemo li se na kraju na sve rečeno očito je da je Salona, uz Dioklecijanovu palaču i srednjovjekovne spomenike, snažna poveznica između Jacksona i Bulića iako su oni zemljopisno i jezično, a zatim po narodnosti, školovanju i zvanju bili veoma različiti. Ona otkriva njihovu suradnju i međusobno poštivanje, a prava je šteta da nije ostvareno zamišljeno objavljivanje triju poglavlja Jacksonove knjige (među kojima i ono o Saloni) jer bi njegova razmišljanja bila puno dostupnija našoj onodobnoj stručnoj javnosti. Tragom Salone kao poveznice došli smo i do članka o predavanju G. Hubbarda iz 1910. o arhitekturi na istočnoj jadranskoj obali u kojem su se, premda indirektno, ponovno našli Jackson, Bulić i glavni grad rimske Dalmacije. Premda smo na raspolaganju imali samo četiri Jacksonova pisama i nijedno Bulićevo ipak smo unijeli više svjetla u poznavanje veza između ove dvojice velikana, a nadamo se da će buduća istraživanja u tome biti još uspješnija.

Prilog I. (Jacksonovo pismo Buliću)

*Eagle House, Wimbledon.
ai 18. Marzo 1904.*

Illustr. e Rvv. Signor Professore,

Con vino piacere ho perletto il libretto già ricevuto degli scavi di Salona, non solo per causa della materia ivi contenuta, ma perchè dimostra che Ella dopo tanti anni non si sia dimenticato della nostra conoscenza nel tempo passato.

M'avvendo che dacché io era a Salona molte scoperte sono state fatte. Allora non c'era visibile che la sola basilica alla quale Ella da il nome di Manastirine. Il libretto parla anche d'una basilica più distante a Marusinac, a me sconosciuta.

Mi piace di rammentare che nel capitolo su Salona nel mio libro Tom. Il profettizai che la basilica allora visibile non poteva essere la Cattedrale del vescovo, ma che quella dovrebbe trovarsi accanto del Battistero, lo che adesso è stato confermato dalle di Lui indagini.

Un abside circondato da un ambulatorio a Salona mi pare una scoperta della prima importanza. Trovo molto difficile di figurarmi come fu coperta. Se fosse coperta a volta in pietra od in »beton«, la sezione dovrebbe essere come questa. (Sa strane je crtež presjeka.) Ma ne il muro esteriore A, ne quello d'interno B sono di forza sufficiente al peso ed alla forza di tante volte sporgenti dal centro al di fuori. (Sa strane je crtež tlocrta.) Perciò sono d'avviso che il tetto dell'abside e del ambulatorio sarà stato di legno, come per certo erano i tetti delle tre navate.

Vorrei molto vedere la pianta di Salona mentovata alla Sua pagina 83: ma forse Ella non avrà una copia disponibile. Forse anche Ella potrà gentilmente comunicarmi la continuazione della storia degli scavi promessa alla conclusione di questo interessantissimo libretto.

Intanto mi protesto con tutto stima il de Lei

Divotissimo

T. G. Jackson

66 T. G. Jackson 2003, str. 213-218.

67 Archaeological restorations 1911; članak je ilustriran s pet slika koje se tiču Palače, a o samom modelu na str. 305. U sklopu Međunarodne izložbe u Rimu 1911. bila je u Dioklecijanovim termama priređena velika arheološka izložba podijeljena u 21 sekciju. U drugoj sekciji *Imperium Romanum* bio je postavljen Hébrardov model. U četvrtoj sekciji *Illyricum-Noricum-Pannoniae-Dacia Superior* bio je izložen model mauzoleja i Peristila arhitekta Georga Niemannsa iz Beča. Catalogo della mostra 1911, str. 29, 31, 50-53.

68 R. Phené Spiers 1912.

Prilog II. (iz Royal Institute 1910, str. 401)

Salona, when it fell before the rush of Avars, was a mighty city, surrounded by a wall in which traces of eighty-eight towers have been found. At one of the city entrances three arches stood, the centre one for vehicular traffic and the side ones for pedestrians. The paved roadway here, as at Pompeii, shows worn ruts some 6 in. deep. Within the ancient walls is a great amphitheatre and the remains of a curious Christian basilica. A vast number of stone sarcophagi were being unearthed by Professor Bulić when I was there. Many were inscribed, but all had been rifled by the Avars. On the rocky side of the hill tombs had been cut, and entrances to them were gained by raising stone doors which ran in slots in the jambs. As we left Salona we noticed great numbers of classic fragments built in the walls at the side of the dusty road by which we journeyed to the beautiful town of Ragusa.

Prilog III. (iz Costume 1910.)

After Mr. Hubbard's lecture at the R.I.B.A. on Monday he exhibited a most interesting collection of costume from the Balkan provinces. ... Mr Hubbard also exhibited a considerable quantity of silver and gold jewellery from the Balkan States. All was of fine design in filigree work ... The Dalmatian coats, which were hung around the walls, gave a striking effect of colour, the ground in some cases being in red and in others blue. Sometimes the design was entirely in gold and sometimes in silk in various colours. These designs were non restricted simply to the trimmings, but in one case the whole of the back was covered with archaic foliated designs.

The leather shoes, or »opankas«, are made of rough cowhide; sometimes the hair is still left on the outside soles of the shoes, the upper surface being entirely composed of thongs of plaited leather dyed in various colours.

Mr. T. G. Jackson also had kindly lent a few costumes which he had brought back from the Balkan States, amongst which a woman's jacket was a striking feature.

Kratice

BASD = Bullettino di archeologia e storia dalmata

VHAD = Viestnik Hrvatskoga arkeologičkoga društva

Literatura

- M. A[lačević] 1890 M[iroslav] A[lačević], *O crkvi Svetoga Trojstva (na Sutrojcji)*. (Prevedeno i izvagjeno iz knjige Jacksona: *Istrie and Dalmatie*), BASD XIII, Spalato 1890, 11-12.
- Ante Bezić 2003 *Ante Bezić: 1849.-1906.*, Split 2003.
- Archaeological restorations 1911 *Archaeological restorations by French architects*, The Builder, vol. 101, br. 3580, London 1911, 303-305.
- J. Belamarić 2006 Joško Belamarić, *Uz nekoliko Jacksonovih crteža i akvarela dalmatinskih spomenika*, Thomas Graham Jackson, *Hrvatski motivi na crtežima i akvarelima 1882.-1885.*, Split 2006, 29-40.
- Bibliotecario 1888 Il Bibliotecario, *Sopra il restauro dell'antico tempio di Diocleziano in Spalato...*, Cronaca dalmatica 2 (I), Zara 25. 2. 1888, 4.
- M. Bonačić Mandinić 1984 Maja Bonačić Mandinić, *Nacrt za kronologiju života i rada don Frane Bulića*, Don Frane Bulić. Katalog izložbe, Split 1984, 69-149.
- G. Boni 1888 Giacomo Boni, *Monumenti d'architettura della Dalmazia*, L'Ateneo veneto, ser. XII, vol. I, br. 1-3, Venezia 1888, 89-115.
- V. B[runelli] 1888 V[italiano] B[runelli], *Giacomo Boni: Monumenti d'architettura nella Dalmazia*, Cronaca dalmatica 8 (I), Zara 5. 6. 1888, 3.
- F. Bulić 1885a Frane Bulić, *Iscrizioni trovate nella basilica cristiana a Salona e sue adiacenze*, BASD VIII, Spalato 1885, 49-50.
- F. Bulić 1885b Frane Bulić, *Salona. (Colonia Martia Julia Salonae)*, Program c.k. Velike gimnazije u Spljetu za školsku godinu 1884-85, XVIII, Spljet 1885, 18-49. (Poseban otisak ovog rada ima omotni naslov: *Salona: Colonia Martia Julia Salonae. Studio storico-epigrafico.*)
- F. Bulić 1886 Frane Bulić, *Gli scavi nella basilica cristiana a Salona e sue adiacenze*, BASD IX, Spalato 1886, 97-99.
- F. Bulić 1900 Frane Bulić, *Po ruševinama staroga Solina*, Spomen-cvиеće uz hrvatskih i slovenskih dubrava, Zagreb 1900, 322-383.
- F. Bulić 1903 Frane Bulić, *Scavi nella basilica episcopalis urbana a Salona durante l'a. 1902.*, BASD XXVI, Spalato 1903, 33-106.
- F. Bulić 1925 Frane Bulić, *Razvoj arheoloških istraživanja i nauka u Dalmaciji kroz zadnji milenij*, Zbornik Matice hrvatske o tisućoj godišnjici hrvatskog kraljevstva, Zagreb 1925, 93-246.
- F. Bulić 1986 Frane Bulić, *Po ruševinama stare Salone*, Split 1986.
- F. Bulić – Lj. Karaman 1927 Frane Bulić – Ljubo Karaman, *Palača cara Dioklecijana u Splitu*, Zagreb 1927.

- J.-P. Caillet – N. Duval – D. Feissel [i dr.] 2010   Jean-Pierre Cailler – Noël Duval – Denis Feissel [i dr.], *Salona IV. Inscriptions de Salone chrétienne IVe-VIe siècles I-II*, Rome – Split 2010.
- Catalogo della mostra 1911   *Catalogo della mostra archeologica nelle terme di Diocleziano*, Bergamo 1911.
- Costume 1910   *Costume in the Balkan states*, The Builder, vol. 98, br. 3505, London 1910, 408.
- Dalmatia 1888   *Dalmatia the Quarneo and Istria... by T. G. Jackson. In three volumes. Oxford 1887.*, VHAD X, Zagreb 1888, 31.
- Il Dalmata 1884   Il Dalmata 73 (XIX), Zara 30. IX. 1884, dodatak, 2, rubrika vijesti.
- Discovering Dalmatia 2017   *Discovering Dalmatia III*, Split 2017. Programska knjižica znanstvenog skupa *Thomas Graham Jackson in Istria and Dalmatia*.
- M. Domijan 2006   Miljenko Domijan, *T. G. Jackson četvrti put u Hrvatskoj*, Thomas Graham Jackson, *Hrvatski motivi na crtežima i akvarelima 1882.-1885.*, Split 2006, 9-15.
- J. Dukić 2008   Josip Dukić, *Salonitanske molitve u kamenu*, Salonitansko-splitska crkva u prvom tisućljeću kršćanske povijesti, Split 2008, 239-260.
- A. Duplančić 2009   Arsen Duplančić, *Vlasnici knjiga iz knjižnice obitelji Capogrosso-Kavanjin u Muzeju grada Splita*, u: Helga Zglav-Martinac, *Zbirka starih i rijetkih knjiga Muzeja grada Splita*, Split 2009, 57-111.
- A. Duplančić – H. Buble 1993   Arsen Duplančić – Hanja Buble, *Katalog*, Ex libris u biblioteci Arheološkog muzeja u Splitu, Split 1993, 27-105.
- R. Eitelberger 1861   Rudolf Eitelberger, *Die mittelalterlichen Kunstdenkmale Dalmatiens...*, Jahrbuch der k.k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale V, Wien 1861, 129-312.
- R. Eitelberger 2009   Rudolf Eitelberger, *Srednjovjekovni umjetnički spomenici Dalmacije...*, Zagreb 2009.
- V. Gjučić-Bender 2006   Vedrana Gjučić-Bender, *Thomas Graham Jackson*, Thomas Graham Jackson, *Hrvatski motivi na crtežima i akvarelima 1882.-1885.*, Split 2006, 16-28.
- I. Grubišić 2015   Ivan Grubišić, *Vranjički Bulići*, Tusculum 8, Solin 2015, 117-151.
- M. Ivanišević 1963   Milan Ivanišević, *Porušena kula-zvonik šibenske stolne crkve*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 15, Split 1963, 84-110.
- T. G. Jackson 1885   Thomas Graham Jackson, *Ragusa. Il palazzo rettorale – Il duomo – Il reliquiario del teschio di s. Biagio*, Annuario dalmatico II, Zara 1885, 193-211.
- T. G. Jackson 1887a   Thomas Graham Jackson, *Dalmatia, the Quarnero and Istria: with Cettigne in Montenegro and the island of Grado I-III*, Oxford 1887.
- T. G. Jackson 1887b   Thomas Graham Jackson, *The architecture of Dalmatia*, Transactions of the Royal Institute of British Architects, N.S., III, London 1887, 161-178.

- T. G. Jackson 1889 Thomas Graham Jackson, *Dall'opera »Dalmazia the Quarnero and Istria«, vol. II, cap. XVIII*, BASD XII, Spalato 1889, (prilog).
- T. G. Jackson 1979 Thomas Graham Jackson, *Monumenti di architettura in Dalmazia*. La rivista dalmatica, a. L, ser. IV, fasc. I, Roma 1979, 11-29.
- T. G. Jackson 2003 Thomas Graham Jackson, *Recollections: the life and travels of a Victorian architect*, London 2003.
- T. G. Jackson 2006 Thomas Graham Jackson, *Hrvatski motivi na crtežima i akvarelima 1882.-1885.*, Split 2006.
- L. Jelić – F. Bulić – S. Rutar 1894 Luka Jelić – Frane Bulić – Simon Rutar, *Vodja po Spljetu i Solinu*, Zadar 1894.
- M. Matijević – M. Domazet 2006 Marko Matijević – Mladen Domazet, *Solinska svakodnevica u osvit novoga doba*, Solin 2006.
- A. Mrkonjić 2005 Andreja Mrkonjić, *Francesco Lanza: Dioklecijanov mauzolej: današnja katedrala ili krstionica*, Kulturna baština 32, Split 2005, 295-314.
- R. Phené Spiers 1912 Richard Phené Spiers, *M. Hébrard's restoration of the palace of Diocletian*, Journal of the Royal Institute of British Architects, S. III, vol. 20, br. 1, London 1912, 23-28.
- S. Piplović 1986 Stanko Piplović, *Arhitekti i crtači – suradnici don Frane Bulića*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 79, Split 1986, 223-263.
- S. Piplović 1996 Stanko Piplović, *Graditeljstvo Trogira u 19. stoljeću*, Split 1996.
- F. Radić 1888 Frano Radić, *Monumenti di architettura in Dalmazia. Corrispondenza... di T. G. Jackson... traddotta da Giacomo Boni. Venezia. 1888...*, VHAD X, Zagreb 1888, 117-121.
- F. Radić 1889 Frano Radić, [*Monumenti di architettura in Dalmazia. Corrispondenza... di T. G. Jackson... traddotta da Giacomo Boni. Venezia. 1888...*], VHAD XI, Zagreb 1889, 14-15.
- Royal Institute 1910 *The Royal Institute of British Architects*, The Builder, vol. 98, br. 3505, London 1910, 400-402.
- Schematismus 1890 *Schematismus cleri dioecesis Ragusinae pro anno 1890...*, Venetiis 1890.
- Schiesone spalatino 1901 *Il nuovo schiesone spalatino. Lunario... con unita guida scematica di Spalato per l'anno 1902*, a. VII, Spalato 1901.
- Sketches in Dalmatia 1910 *Sketches in Dalmatia*, The Builder, vol. 98, br. 3505, London 1910, 411-412.
- Split 2007 *Split u Arheološkome muzeju u Splitu*, Split 2007.
- A. Torlak 2017 Ana Torlak, *Thomas Graham Jackson in Salona*, Discovering Dalmatia III, Split 2017, 45-46.
- S. Wild Bićanić 2006 Sonia Wild Bićanić, *British travellers in Dalmatia 1757-1935.*, Zagreb 2006.

Summary

Arsen Duplančić

Thomas Graham Jackson, rev. Frane Bulić and Salona

Key words: Thomas Graham Jackson, rev. Frane Bulić, George Hubbard, archaeology, history of art, Split, Salona

Thomas Graham Jackson (1835-1924) is a well known English architect, who, with his wife Alice, visited Dalmatia in 1882, 1884 and 1885, when Dalmatia amazed him with the beauty of its scenery, monuments and traditional folk costumes. During his visits, Jackson made drawings of Dalmatian towns, monuments and pieces of art, to have presented his impressions, together with his illustrations, in the book *Dalmatia, Quarnero ad Istria: with Cettigne in Montenegro and the island of Grado*, printed in three volumes in Oxford in 1887.

During his voyages, most probably in 1884, Jackson met the Croatian archaeologist, rev. Frane Bulić, (1846-1934) the director of the Archaeological Museum in Split. Bulić was very helpful to Jackson, as a local and also an expert he helped him in studying the monuments: with him he climbed the roof of the cathedral and examined the Roman tegulae covering it, from the nearby houses windows he looked at the roof of the baptistery, Jackson used the Bulić's plan of Salona in making his own plan, and presented the Bulić's reading of the mosaic inscription in the narthex of the basilica at Manastirine. For all the assistance and information he provided Jackson with, Bulić's name appears among the acknowledgements in the preface to the Jackson's book on Dalmatia. Jackson also reciprocated to Bulić by sending him as a gift all three volumes of his book, in the first one having attached his ex libris and dedication.

The correspondence between Jackson and Bulić presently we can discuss only based on the four letters kept in the Archaeological Museum in Split, although there were more of them. This is evident from the Bulić's note on the back of the Jackson's letter of November 1885 that he had attached the Jackson's letter of July to his report to the Central Commission for Monuments in Vienna. During his third visit to Dalmatia, Jackson paid particular attention to Salona, to drawing and measuring the basilica at Manastirine, later on to have asked Bulić to check his measurements of one of the chapels. In his book, Jackson published his ground plan of the basilica.

When the Jackson's book was published, Croatian newspapers published firstly the announcement about it and then commendations when it appeared here. However, in the professional literature very strong criticisms appeared, particularly prompted by the part of the book concerning history that was based mostly on the pro-Italian texts. Almost simultaneously with publishing his book, in 1887, in the magazine *Transactions of the Royal Institute of British Architects* (RIBA) Jackson published an article on the Dalmatian architecture where he summarised his views on the Dalmatian history and architecture. There, at the pages 165-166 he wrote about Salona, especially the basilica at Manastirine. The Jackson's article drew attention of the Italian archaeologist and architect Giacomo Boni, who translated it to the Italian language and published it in the early 1888 in the Venetian journal *L'Ateneo veneto*, but without the illustrations. The text caused different reactions, both scientific and political.

It is interesting that Bulić, although he had assisted Jackson about preparing his book and had received it as a gift, published no information on it in the 1887 and 1888 issues of his *Bullettino di archeologia e storia dalmata!* However, as a supplement to the 1889 issue the Italian translation of the chapters dealing with the island and town of Korčula and the

islands of Badija and Mljet (II, pp. 237-280) was published. The text was translated by the Franciscan friar of Dubrovnik, Bernard Marković, (1851-1909) and was published thanks to the canon of Korčula, Andrija Alibranti (1826-1903), who added his notes to the text. In 1890 in the *Bulletino* the Croatian translation of description of the church of the Holy Trinity in Split (II, pp. 72-74) was published, but without the Jackson's illustration of the church, the cross section and the ground plan, incorporated in the article about this church signed by the initials of the historian Miroslav Alačević (1843-1927). Who translated this chapter, we still do not know.

Given the poor knowledge of the English language in our regions, especially Dalmatia, in the late 19th century, there was the need for the book to be translated in order to make it available to a wider reading audience, and thereby also its scientific contributions. Bulić was aware of that, and he tried publishing in the *Bulletino* the Italian translation of the chapters X, XI and XII of the second volume, dealing with the history of Split, Diocletian Palace, Cathedral with bell tower and treasury, Baptistry, Peristyle, the Holy Trinity church and Franciscan monastery at Poljud, and with Salona (II, pp. 1-100). By such selection of chapters, Bulić demonstrated the focus of his interests: Split and Salona. Given the length of the text, it would have, most probably, been published as a supplement to the *Bulletino*, similar to the chapter on Korčula. In his letter of 1 July 1890, Jackson advised Bulić that Clarendon Press had allowed translating the text, subject to some conditions. Bulić obviously accepted those because already on 5 August Jackson sent his Italian translation of the said three chapters. Although it appeared that everything was going on as planned, the Jackson's text, unfortunately, was not published. We do not know the reasons of this and where the translation ended.

We learn from the Jackson's letter of 18 March 1904 that Bulić sent to him his article on researching the cathedral of Salona (basilica urbana) and that at solving the problem of reconstructing the appearance of, apparently, its deambulatorium, he was helped by the Jackson's ground plan and presentation of the apse of the church of St. John the Evangelist in Rab. In the same letter, Jackson drew the apse and presented his opinion on how it was roofed, as well as the entire basilica.

We find Jackson, Bulić and Salona mutually linked once again in 1910, when, on April the 4th, in the Royal Institute of British Architects, the architect George Hubbard (1859-1936) held a lecture on the architecture of the eastern side of the Adriatic Sea, parts of which were immediately published in the magazine *The Builder*. Hubbard travelled along Dalmatian coast in 1884 and 1901, where the Jackson's book made his main source of information. Hubbard did not oversee the description of Salona which he visited as well. His lecture was accompanied with slides of the Jackson's drawings, and a number of them were exhibited at the Institute's premises. For his lecture, Hubbard also exhibited a collection of traditional folk costumes and silver and gold jewellery from the Balkans countries. The description of the exhibition also mentions artefacts from Montenegro and a Dalmatian folk costume. It is interesting that Jackson too lent several costumes that he had brought from the Balkans countries.

If finally we review everything that is stated in the paper, it becomes obvious that Salona, alongside the Diocletian Palace and the medieval monuments, makes a strong link between Jackson and Bulić, in spite of them being geographically and linguistically, as well as by their nationalities, educations and professions, very much different.

Translated by Radovan Kečkemet

